

İDARİ VE MALİ ALANDA ERMENİ – MOĞOL MÜNASEBETLERİ*

Araş. Gör. Arif DEMİRER

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

Özet: Ermeniler, Moğollar'ın Kafkasya ve Anadolu'da hâkimiyet altına aldıkları diğer milletlerden farklıdır. Çünkü Moğollar, Ermenileri bir müttefik ve kılavuz olarak görmüşler ve her alanda derin ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu çalışmamızda da Kafkasya ve Anadolu Ermenilerinin Moğolların hâkimiyeti altına girdikleri dönemden başlanarak, Moğolların Ermenilere ne gibi idari ve mali politikalar uyguladıkları, Ermenilerin Moğol idare sisteminde nasıl bir yer edindikleri, ne tür vergilere tabi oldukları ve Moğolların uygulamış oldukları politikaların şekillenmesinde Ermenilerin nasıl bir rol üstlendikleri dönemin kaynaklarına yansıyan yönleriyle değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Moğollar, Ermeniler, İdari ve Mali İlişkiler, Anadolu'da Moğollar.

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL RELATIONS BETWEEN ONGOLIANS AND ARMENIANS

Abstract: Armenians are different from other nations for the Mongols that ruled in the Caucasus and Anatolia. Because, Mongols admitted Armenians as an ally and guide for them and they have developed deep relations in all fields. In this study, starting from the period in which Caucasus and Anatolian Armenians they entered the domination of Mongols, the following topics will be discussed with the help of the sources of this period. Administrative and fiscal policies that apply to Armenians by Mongols; their place in the Mongolian management system; what kind of tax that they were subjected and how to take a role Armenians in shaping the policy of the Mongols that they have applied for.

Keywords: Mongols, Armenians, Administrative and Financial Relations, Mongols in Anatolia.

Giriş

13. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Ermeni-Moğol ilişkileri, Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar devrinde gelişerek devam etmiş ve İlhanlıların tarih sahnesinden çekildikleri 1335 tarihine kadar sürmüştür. Kafkasya Ermenileri Moğol hâkimiyetini kabul ettikten sonra askeri alanda Moğol saflarında yer alarak Erzurum'un alınması sırasında ve Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı savaşmışlardır. Kilikya Ermenileri ise Köseadağ Savaşı'nın sonucunu bekledikten sonra savaşın galibi olan Moğollara itaat arz etmişler ve Moğolların Irak ve Suriye seferlerinde önemli rol üstlenmişlerdir. Moğolların hâkimiyetine giren Ermeniler, Türk ve Müslümanlara karşı doğunun haçlıları diye adlandırdıkları güçlü bir müttefik edinmiş olmanın

* Bu çalışma 2015 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Ortaçağda Moğollar ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

gayretiyle her daim Moğollarla ilişkilerini geliştirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu çalışmamızda da geliştirilen ilişkilerin idari ve mali yönleri ele alınarak, Moğol politikalarının Ermeniler üzerinde nasıl uygulandığı ve Ermeniler açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu incelenmeye çalışılmıştır.

1- İdari Alanda Ermeni – Moğol İlişkileri

Kafkasya ve Kilikya yörelerinde yaşayan Ermenilerin, Moğolların hâkimiyetine girmeleri ve coğrafi şartlarının birbirinden farklı olması nedeniyle Moğollarla idari ilişkileri ele alınırken, her iki bölgede yaşayan Ermeniler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Hârzemşahların Moğollar karşısında başarısızlığa uğramalarından sonra Moğollar, onların ülkesinden geçerek Kafkasya'ya doğru seferlerine devam etmişler ve bu bölge de Gürcü ve Ermenilerle karşılaşmışlardır. Kafkasya Ermenileri Moğollarla ilk ilişki içerisine giren kesim olmuştur. Moğollar, 1221 yılında bu Gürcü ve Ermeni topluluklarına karşı başlattıkları seferlerine zulüm, zor kullanarak hâkimiyet altına alma, yağma ve tahribat ile devam etmişlerdir. Özellikle Ögedey Han zamanında Çarmoğan Noyan'ın¹ batıya gönderilmesiyle birlikte Ermenilerin yaşadıkları şehir ve kaleler bir bir Moğolların eline geçmiştir. Bu süreç 1241 yılına kadar sürmüştür ve Moğollar bu bölgelerde hâkimiyetlerini sağladıktan sonra kendi aralarında taksim etmişlerdir. Bu taksimat bölgenin ele geçirilmesinde emeği geçen Moğol kumandanlarına arasında olmuştur. Kafkasya'da Moğollar var olan idarecileri ya savaşla ya da gözdağı vererek tehditlerle kendilerine tabii kılmışlardır. Hâkimiyet altına aldıktan sonra mevcut idarecileri değiştirmemişler ancak onları haraca bağlayarak vergilerini almışlar ve itaat arz eden idarecilere dokunmamışlardır. Böylece Moğol reisleri burada askeri hâkimiyet sağlayıp üstünlüğü ellerinde tutan taraf olurken, bunlara tabi bir şekilde yönetimi sağlayan tarafta eski Ermeni prensleri olmuştur. (Aknerli Grigor, 1954:6-17; Ersan, 2007:184-85; Dashdondog, 2011:68).

Hâkimiyet ile ilgili farklı görüşlerin de ortaya çıktığı olmuştur: Ermeni müverrihi Aknerli Grigor'un verdiği bilgilere göre; Ermeni şehirlerini ele geçiren Çarmoğan Noyan, Mugan'a geri döndükten sonra burada bir kurultay tertip etmiş, bu kurultayda Çarmoğan Noyan'ın yanında batıya gelen Benal Noyan ve Mular Noyan'da bulunmuştur. Bu iki Moğol kumandanı ele geçirilen bölgelerin taksimi ve nasıl idare edileceği görüşülürken tüm şehirlerin ve kalelerin tamamen tahrip edilmesi teklifini ileri sürdükleri günün sabahında ölü olarak bulunmuşlardır. Bu durumun bir ilahi takdir olduğu söylene de bir suikast olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Burada Çarmoğan Noyan ise farklı görüş ileri sürmüştür ve *"Memlekette yapılan katliamlar ve tahribat yeterlidir. Bu*

¹ Çarmoğan Noyan, Moğolların Sünit boyundan olup, Cengiz Han mektebinden değerli bir kumandan olarak yetişmiştir (Sümer, 1970:1).

memleket kaldığı takdirde halk toprağı işleyebilir, bağ ve tarlalarının hâsılatının yarısını bize verebilir ve yarısı ile kendileri geçinebilirler” diyerek bölgede uygulanan politikayı özetlemiştir. (Aknerli Grigor, 1954:10-12). Aslında Benal Noyan ve Mular Noyan’ın bu kurultayda dile getirdikleri görüş Grousset’in de belirttiği gibi Moğol İmparatorluğu’nun ilk kuruluş devrinde sahip olduğu hayvanlarının rahatça yaylayıp, kışlayacakları, düşmandan temizlenmiş ıssız bozkırlar yaratma düşüncesinden ileri geldiği düşünülebilir (Grousset, 2011:253).

Moğollar, Kafkasya’da hâkimiyet sağladıktan sonra kumandanlar tarafından kendilerine idare hakkı verilen Ermeni prensleri, hâkimiyetlerini Han’a da tasdik ettirmek, yarlığ² ile bir takım haklar elde etmek ve Moğol kumandanlarına karşı kendilerini güvence altına almak için Han’ın huzuruna gitmişlerdir. Bu ziyaretlerin çoğu bölgelerindeki Moğol kumandanlarını şikâyet şeklinde olmuş, onlar kendilerinden fazla vergi alınıp, zulümler yapıldığını dile getirmişlerdir. Ermeni Prens Avak³ Ögedey Han’ı ve Prens Hasan Celal’de⁴ Mengü Han’ı bu şekilde ziyaret etmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:-51,77-80).

Kilikya Ermenilerinin Moğolların egemenliğine girmeleri biraz daha geç bir tarihte ve farklı şekilde olmuştur. Moğollar, Türkiye Selçuklu Devletini 1243 yılında Köseadağ Savaşı’nda mağlup ettikten sonra Kilikya Ermenileri Moğolların tabiiyetine girmişlerdir. Köseadağ Savaşı’nda, Kilikya Ermenileri Türkiye Selçuklularının yanında ücretli asker konumunda savaşmak için antlaşma yapmışlar ancak savaşa gelmeyip savaşın sonucunu beklemişlerdir. Moğollar kazanır kazanmaz Mugan’a⁵ elçi heyeti göndererek tabiiyetlerini bildirmiş ve vergi vermeye başlamışlardır (Ebu’l-Farac, 1999:541-42; Ersan, 2007:186-87; Kaşkarlı, 1990:69; Aknerli Grigor, 1954:15-18).

1247 yılında Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum,⁶ kardeşi Baron Simbat’ı, Güyük Han tahta geçtiğinde ona elçi olarak göndermiştir. Bu elçiyi göndermesinin sebebi ise Moğolların kendi bölgelerine saldırmalarının önüne geçmek, kendilerine dokunulmadan huzur içinde vergilerini

² Yarlık, Yarlığ; Türk ve Moğol devletlerinde hükümdar buyruğu ya da fermanı (Kemalov, 2013:334).

³ Avak, Gürcistan krallığının atabeği unvanını taşıyan ve Ivana Zakaryan’ın oğludur. Babası Ermenistan’ın doğu bölgeleri olan Bjni, Geğarkunik, Vayots Dzor, Artsakh’ın çoğu, Sünik, Nahcivan, Dvin ve Erivan şehirlerine hâkimdi. Dvin şehri Atabeg İvane’in, Bjni şehri ise oğlu Avak’ın idare merkeziydi.(Dashdondog, 2011:33-34).

⁴ Hasan Celal Devle diye de geçen Hasan, aslen Ermeni olmasına rağmen yaşadığı dönemde Ermenilerin arasına Arapça isim ve künyelerin rağbet görmesinden dolayı dedesinin de kullandığı Hasan lakabını kullanmıştır. Prens Hasan Celal’in sülalesi uzun yıllar Selçuklu, İran ve Moğolların hâkimiyeti altında Katşen ve Sünik bölgesini idare etmişlerdir. Kendisi Katşen bölgesini 1214 yılından 1260 yılına kadar idare etmiş 1236 yılında Moğol hâkimiyetini kabul eden Hasan Celal Moğolların ağır vergi yükleri nedeniyle isyan girişimlerinde bulunmuştur. Moğol valisi Argun tarafından öldürtülerek bir susuz sarnıça atılmış buradan oğlu Atabeg tarafından çıkarılarak Kantzaçar manastırına defnedilmiştir (Müellif Kiragos, 2007:96).

⁵ Hazar denizinin batısında Aras’ın güneyinde bugünkü Azerbaycan sınırları içindedir (Cüveynî, 1998:162).

⁶ II. Leon’un kızı Kraliçe Zabel, Hetumyan ailesinden Konstantin’in oğlu I. Hetum ile evlenmiştir. 1226’da Kraliçe Zabel ve I. Hetum Sis’te taç giymişlerdir; Rupinyan-Hetumyan soyu böylece doğmuştur. Zabel ve I. Hetum 1226’dan 1252’ye kadar tahtta kalmışlardır. (Bournoutian, 2011:111; Dashdondog, 2011:36).

verip hayatlarına devam etmek gayesine dair teminat alıp yeniden tabiiyetlerini bildirmek olmuştur. Baron Simbat, Güyük Han'a giderek bu şekilde de bir teminat almıştır (Müellif Kiragos, 2007:74-75; Başkumandan Simbat, 1946:88). Kilikya Ermenilerinin bu şekilde Moğollara tabi olmalarından sonra onlar buraya herhangi bir vali ya da kumandan atamamış, Ermeniler, İlhanlılara kadar her yeni Han başa geçtiğinde önce Anadolu genel valisine daha sonra da Han'a giderek tabiiyetlerini arz etmişlerdir. Kral Hetum, bu şekilde 1253 yılında yola çıkarak bir ziyaret yapmış ve 7 maddeden oluşan taleplerini dile getirmiştir. Mengü Han, bir antlaşmadan ziyade tevcih tarzında Ermeni Kralı'nı dinledikten sonra taleplerine yanıtlar vererek kendisini memnun bir şekilde geri göndermiştir. Bu ziyaret sırasında bazı görüşmeler de yapılmış Kilikya Kralı, Mengü Han'ı hem Abbasi Halifeliğine karşı kıskırtmış hem de Kudüs'ün alınarak kendilerine verilmesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca burada Kafkasya Ermenilerine de yardımcı olmuş, kendi ırktaşlarından esarete olan bazılarının kurtarılmasını sağlamıştır (Mürselov, 2007:277-279; Aknerli Grigor, 1954:25).

Kaynakların da vurguladığı gibi Moğol Hanları Kilikya Ermenilerine ayrı bir önem vermişlerdir. Bunun nedeni olarak onların kendi rızaları ile giderek Moğollara tabi olmaları gösterilmiştir. Kilikya Ermenileri İlhanlılar dönemine geldiğinde yine aynı şekilde bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Sadece Olcaytu Han döneminde Kilikya'ya Bulargu adındaki bir kumandanın vali olarak atanmış, bu bölgeye gelerek yerleşmiş ve Müslüman bir şahsiyet olması nedeniyle burada Kilikya Ermenilerine sıkıntılar çıkarmıştır. Bulargu hariç tutulursa Kilikya Ermenilerinin bağlılıkları sürecinde buraya direk bir vali atanmamıştır. (Başkumandan Simbat, 1946:100-101; Mürselov, 2007:293-94; Sümer, 1970).

Argun döneminde Moğolların Ermenilere uyguladıkları genel yönetim politikasında kısa süreli de olsa bir değişiklik olmuştur; Ermeni Smbat Orbelyan'ın⁷ kardeşi Tarsaiç'i, Argun hanlığının ikinci yılının başlarında Dvin vadisinde bir tepenin üzerine yaptırdığı hükümet sarayına tüm han yetkileriyle başkumandan ve vilayet hâkimi olarak atamıştır. Bu durum pek uzun sürmese de, Moğolların hâkimiyetindeki Kafkasya Ermenilerinin, Moğol idare sistemindeki aldıkları en yüksek makam ve ayrıcalık olması açısından önemlidir (Mürselov, 2007:239).

Moğolların hâkimiyetine giren Ermenilerin ne gibi görevler aldıklarına bakacak olursak; Moğolların Ermenilerden hem askeri alanda, hem de bürokrasi alanında az da olsa faydalanmaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle Moğol hâkimiyetine giren Kafkasya Ermenileri, onların idari teşkilatında bazı görevler almışlardır. Vartapet Vanağan ile birlikte Müellif Kiragos esir edildiğinde

⁷ Smbat Orbelyan, Kafkasya Ermenilerinden olup Zakaryanlar ailesinden önce Kafkasya bölgesinde hakim olan Orbenyanlar sülalesine mensuptur (Müellif Kiragos, 2007:23).

bir din adamı olan Vartapet'i, Moğollar fidye karşılığında salmayı kabul etmişler, ancak Müellif Kiragos'u belirli bir süre mektuplarının okunup yazılması için yanlarında alıkoymuşlar, kendisine eşini yanına getirmeyi ve eğer isterse Moğol kızlarından birini eş olarak vermeyi vaat etmişlerdir. Kendisine at ve her türlü ihtiyaçları için bir hizmetçinin de tahsis edileceğini bildirmişlerdir. Ancak Müellif Kiragos çocukluğunun geçtiği manastıra geldiklerinde ellerinden kaçmıştır (Müellif Kiragos, 2007:42; Dashdondog, 2011:94). Moğolların okuma yazma bilen ve yazışmalarını yapacak kişilere ne kadar çok önem verdikleri buradan anlaşılmaktadır.

Moğolların, Ermenileri aracılık ve sefirlik için kullandıklarını da görülmektedir. Bunun ilk örneği Gürcülerin itaat altına alınmasında olmuştur. Gürcü Kraliçesi Rusodan'ın Moğolların hâkimiyetini kabul etmesi için ona Ermeni prens İvana'nın oğlu Avak elçi olarak gönderilmiştir. Ayrıca Ermeni Prensi Vahram da Gürcü prensi Laşa oğlu prens David'in kral yapıp Moğollar tarafından krallığının onaylanmasında katkıda bulunmuştur. Ermeniler bir nevi Moğolların Gürcüler üzerindeki politikalarında aracı olmuşlardır (Müellif Kiragos, 2007:66; Dashdondog, 2011:94).

Kafkasya Ermeni prenslerinden bazılarının Bağdat'ın Moğollar tarafından alınması sırasında yanlarında bulunup birlikte savaşa katılmışlar ve Moğollar adına Abbasi halifesine elçi olarak gitmişlerdir. Bu görevi üstlenen kişi Ermeni Knezi Proş Koghbasilyan⁸ elçilik heyetine başkanlık etmiştir. Halife el-Mustasım, Proş vasıtasıyla hem askerlerine, hem de şehrin müstahkemliğine güvenerek itaat arz etmeyip Hülâgû'ya tehditler savurmuştur (Ebu'l-Farac, 1999:568; Müellif Kiragos, 2007:90). Moğollar Kafkasya Ermenilerinin yanı sıra Kilikya Ermenilerini de elçilik için kullanmışlardır. Hülâgû, Suriye seferi sırasında, Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum vasıtası ile Hetum'un damadı olan Antakya ve Trablus Haçlı Kontluğu sahibi VI. Bohemond'un da desteğini istemiştir. Moğollar Avrupa'daki krallar ile haberleşmek için elçiler gönderirken, Ermenilerden ziyade Nasturi Hıristiyanlarından ve Cenevizlilerden faydalanmışlardır (Grousset, 2011:362; Yuvalı, 1988:124).

Ermeniler Moğollara hizmet ederken esas olarak kendi ırkdaşlarının çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Ermeni Kralı Hetum, Memlüklerin saldırıp oğullarından Leon'un tutsak alınıp, Toros'un öldürülmesi ile ilgili Kilikya Ermeni prensleriyle durum değerlendirmesi yaparken, niçin Memlüklerin toprak taleplerine olumsuz cevap verip savaşı göze aldığını açıklarken; Moğol Han'ı Abaka'nın hizmetinde bulunan Ermenilerin kendisine gönderdikleri habere göre hareket ettiğini

⁸ Kaynaklarda Müellif Kiragos ve Ebu'l-Farac'ın verdiği bilgiler haricinde bir bilgi mevcut değildir. Sadece bu iki kaynak elçilik heyeti mevzunda isminden bahsetmektedir.

söylemiştir. Buradan Moğol sarayında bir takım Ermeni memurların da bulunduğu ve ırkdaşlarının çıkarlarını korumaya çalıştıkları anlaşılmaktadır (Aknerli Grigor, 1954:44; Ersan, 2007:204).

Hem Kafkasya Ermenileri hem de Kilikya Ermenileri Moğol kurultay ve toplantılarına izleyici sıfatı ile katılmışlardır. Bu katılımlardaki amaç seçim sürecinde orada bulunarak yeni seçilecek olan Han'dan bir takım tavizler elde etmek ve alınan kararlardan haberdar olarak tedbir almaktır. Buna Kafkasya'daki Ermeni prenslerinden olan Avak'ın Çarmoğan Noyan tarafından esir edildikten sonra ona itibarının tekrar verilip yapılan toplantıya Moğol emirleri ile birlikte katılıp onlarla birlikte oturması örnek olarak gösterilebilir (Müellif Kiragos, 2007:44-46). Bundan başka Kilikya Ermeni Kralı Hetum, kardeşi Baron Simbat'ı 1246 yılında Moğollara gönderdiğinde ilk önce Mugan'a giderek Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmış, buradan acele bir şekilde Güyük'ün Han seçilmesi için düzenlenen kurultaya yetişmesi için Karakurum'a gönderilmiştir. Simbat burada cülus törenine şahit olmuş daha sonra yeni seçilen han ile görüşüp memleketine dönmüştür (Başkumandan Simbat, 1946:88; Müellif Kiragos, 2007:74-75; Aknerli Grigor, 1954:18-19; Ersan, 2007:188).

2- Mali Alanda Ermeni – Moğol İlişkileri

Moğolların Ermenilerle mali alandaki ilişkileri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak nasıl bir sistem izledikleri hakkında kesin malumat olmasa da Moğolların Ermenilerden aşırı vergi alma yoluna gitmeleri dönemin kaynaklarına çokça yansımıştır. Kafkasya'da yaşayan Ermeniler, Moğol hâkimiyetine girdikten sonra vergi vermeye başlamışlardır ancak ödedikleri verginin miktarı hakkında bilgilerimiz kısıtlı ise de cinsine dair bilgilerimiz mevcuttur. Bunları arazi mahsullerinden alınan tağar, şarap, giysi, iyi cins at, silah, altın işlemeli kumaş, av için eğitilmiş doğan, iyi cins köpek ve et şeklinde saymak mümkündür. Moğolların bu ilk dönemlerinde yaptıkları yağma ve Moğol reislerinin doymak bilmeyen istekleri Ermeni prenslerini çileden çıkartmıştır. Buna en güzel örnek Ermeni Prens Avak'ın bu durumu şikayet için Moğol Han'ın huzuruna çıkmasıdır: Avak Han'a giderek şikâyetlerde bulunmuş ve vergiden muafiyet için yarlıklar almışsa da bunlar Moğol reislerinin keyfi davranışlarından dolayı kısa sürede hükmünü kaybetmiştir (Müellif Kiragos, 2007:49; Müverrih Vardan, 1934:228; Johann De Plano Carpini, 2000:87-88). Moğolların koyduğu vergilerin ağırlığından dolayı Gürcü ve Ermeni prensleri isyana teşebbüs etmişlerse de bu düşünceleri Moğollar tarafından haber alınarak ağır bir şekilde cezalandırılmıştır (Aknerli Grigor, 1954:23).

Kafkasya Ermenilerinin vergileri çoğu zaman bölgedeki Moğol kumandanları tarafından tahsil edilmiş olsa da merkezden vergi tahsili için başka kişilerin görevlendirildiği de olmuştur. Hakan tarafından umumi vergi tahsilâtı için görevlendirilmiş olan Tonguz Ağa, bölgeye gelen ilk

vergi tahsildarı olmuştur (Aknerli Grigor, 1954:23). Güyük Han, ülkesindeki dağınık bir şekilde bulunan ordularına, vergi memurları gönderip kendi askerlerinin mallarından öşür, mağlup olan Fars, Tacik, Türk, Ermeni, Gürcü, Ağuvanlardan cizye toplanmasını emretmiştir. Argun ve Boğa isimindeki iki memur Ermenilere çok sıkıntılar çıkartmışlar ve güçlerinin üzerinde vergi alma yoluna gitmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:71). Mengü Han devrinde de vergi alma işi yoluna koyulmaya çalışılmış bu amaçla da nüfus sayımı yapmak için daha önce Güyük Han devrinde vergi tahsili için görevlendirilen Argun, nüfus sayımı ve vergi tahsili için tekrardan görevlendirilmiştir. Kadınlar haricinde 10 yaşından 60 yaşına kadar olan bütün ahaliyi saymışlar, Kayıt ettikleri her bir kişiden 60 akçe almışlardır. Bu verginin yanı sıra şehirdeki esnaf, göllerde balık avcılığı yapanlar, demir madeni işletenler, demirci ve duvarcı gibi esnaf da vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu vergilerden dolayı da Ermeniler büyük sıkıntıya düşmüşlerdir (Aknerli Grigor, 1954:24; Dashdondog, 2011:108-109).

Kafkasya Ermenileri bu mali yükümlülüklerinin yanı sıra Moğol ileri gelenlerini veya Hakan'ı ziyarete gittiklerinde değerli hediyeler götürmüşlerdir. Çünkü isteklerinin yerine gelmesi için bunu bir araç olarak kullanmışlardır. Vergi tahsili için Güyük Han zamanında görevlendirilen Boğa, Ermeni Prens Hasan Celal'i ancak verdiği değerli hediyeler sayesinde serbest bırakmıştır (Müellif Kiragos, 2007:72).

Ermenilerin Moğollara karşı ekonomik olarak sorumlu oldukları ve masraflarını karşıladıkları bir vergi dalı da Moğol elçilerinin ve askeri görevlilerin masraflarının karşılanması olmuştur. Ermenilerin yaşadıkları bölgeden geçen Moğol elçilerinin konaklama, yiyecek, içecek, kılavuzluk ve güvenliğini sağlama gibi görevleri de Ermeniler efendilerine bir hizmet olarak yerine getirmişlerdir. Hasan Celal'in Moğol elçilerine yapmış olduğu hizmetlerden Müellif Kiragos bahsetmiştir (Dashdondog, 2011:115-116).

Moğolların Kilikya Ermenilerine karşı ekonomik alandaki uygulamalarına bakacak olursak; Kilikya'daki Ermeniler Moğol işgaline uğramadan Selçukluların Köseadağ Savaşı'nda yenilmesi sonrasında kendi rızalarıyla bağlılıklarını bildirip vergilerini vermeye başlamışlardır. Bu bağlılığa dair teminat almak için Kilikya'da ileri gelen Ermeni reisleri bir araya gelip kararlar almışlar; vergi verip tabi olmayı kabul etmişler ve Baron Simbat'ı Moğollara elçi olarak göndermişlerdir. Burada verginin yanı sıra savaş sırasında asker verme taahhüdünde de bulunmuşlardır. Kilikya Ermenileri genel olarak Kafkasya Ermenilerinin Moğol reisleri tarafından yüklenen aşırı vergi yükünden, işgale uğramamış olmaları ve yaşadıkları coğrafyanın Moğollara göre ücra olması sayesinde kurtulmuşlardır (Başkumandan Simbat, 1946:88; Ersan, 2007:188).

Kilikya Ermenileri de Moğol Han ve kumandanlarını ziyaret ederken değerli hediyelerle ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Çoğu zaman vergiden muafiyet için yarığlar alsalar da bunlar pek uzun süre geçerli olmamıştır. Kral I. Hetum, General Batu'yu ve Mengü Han'ı ziyaretinde, değerli hediyeler verip bazı isteklerde bulunmuş, kendisine de dönüşte Tatar kızı hediye edilmiş, bu şekilde karşılıklı çıkarlara dayalı bir takım hediyeleşmeler olmuştur (Ebu'l-Farac, 1999:555.; Ersan, 2007:192).

Hem Kafkasya'da yaşayan hem de Kilikya'da yaşayan Ermeniler bu ziyaretlerinin çoğunda kilise mensuplarının vergiden muaf tutulması hususunda ısrarcı olmuşlar ve istedikleri muafiyet verilmiştir. Ama Kafkasya'da Moğol reisleri Hakan'ın kilise mensuplarına vermiş olduğu muafiyeti göz ardı ederek onlardan da bir takım isteklerde bulunmuşlardır. Aknerli Grigor Abaka Han döneminde Moğol reisi Neküder'in⁹, kilise mensuplarına yapmış olduğu işkenceleri ve bitmeyen şarap, et isteklerini eserinde anlatmıştır. Aknerli Grigor, 1954:48-49).

İlhanlılar döneminde Kilikya Ermenileri vergilerini artık Karakurum'a değil İlhanlılara göndermişlerdir. Hülâgû başa geçtiğinde Kilikya Ermenileri tabiiyetlerini arz ettikten sonra vergilerini 100 bin baş domuz olarak vermişlerdir. Ayrıca İlhanlıların Suriye'de düzenledikleri akınlara katılmışlar ve asker vermişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:33).

Moğollar Ermenilere çoğu zaman kazandıkları savaşlarda ganimetten pay vermemişler, ama kendi başlarına yaptıkları yağmalara müsaade etmişlerdir. Moğollar, Kafkasya'daki şehirlerin ve Suriye'deki şehirlerin ele geçirilmesinde görev alan Ermenilere savaş sırasında ele geçirilen Hıristiyanlar için kutsal eşyaları dahi para karşılığında satmışlardır (Aknerli Grigor, 1954:15).

Moğolların İslam'ı kabul etmelerinden sonra Ermenilere karşı tutumları yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Gâzân Han'ın 1299 yılında düzenlemiş olduğu Suriye seferinde Ermenilerin ve Moğol askerlerinin yağma yapmasına müsaade edilmemiştir. Ama burada Ermeniler ve Gürcüler Han'dan izinsiz bir şekilde yağmaya girişmişler ve tutsaklar almışlardır. Bunun üzerine Han, Moğol askerlerine emir verip halkın yağmadan korunarak yağma yapanları yasağa çarptırılmasını emretmiş, ancak bu emir uygulanmamış sadece esirler serbest bırakılmıştır. Ermeniler Moğolların saflarında yapmış oldukları bu savaşta artık Moğolların Müslümanları açıkça koruduklarını görmüşlerdir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:281). Böylece Moğol saflarında Müslümanlara karşı savaşarak ganimet elde edip, ekonomik kazanç sağlama kapıları da kapanmıştır.

⁹ Çağatay ulusundan olan Neküder, Fars ve Kirman bölgesini yağmalayarak burada güçlü bir hâkimiyet kurmuştur (Sümer, 1991:355).

Kâşânî'nin Tarih-i Olcaytu'da verdiği bilgilere göre Moğollar Ermenileri işçi olarak da kullanmışlardır. Gazan Han'ın vefatından sonra Tebriz'deki mezarı üzerine yapılan kümbetin inşaatında Müslümanlar ile birlikte Gürcü ve Ermeniler de çalıştırılmıştır. Kümbetin inşaatı sırasında 1306 yılının ekim ayında sütunlarının çökmesi sonucu 50 kadar amele ölmüştür. Bunlar içerisinde Ermeniler de bulunduğu dair kayıt düşülmüştür. Görülmektedir ki Moğollar Ermenilerden tek savaş sırasında değil, barış zamanlarında işgücünden faydalanmışlardır (Kâşânî, Tarih-i Olcaytu, 1992:92).

Sonuç

Ermenilerle Moğollar arasındaki idari ilişkiler Kilikya ve Kafkasya coğrafyasında birbirinden farklı gelişmiş, Kafkasya Ermenileri 1220'li yıllarda başlayan Moğol akınlarına karşı koyma yolunu seçerek savaş ile Moğol hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Ancak Moğollar buradaki idarecileri değiştirmeyerek kendilerine vergi ve asker vermeleri koşuluyla tabiiyetlerini kabul etmiştir. Kilikya Ermenileri ise Moğol idaresinin Köseadağ Savaşı sonrasında kendi rızaları ile kabul etmişler ve buradaki idarecilere Moğollar tarafından dokunulmamıştır. Genel olarak bakıldığında Moğol hâkimiyeti süresince Ermeniler, kendi idarecileri tarafından idare edilmişler, sadece Kilikya Ermenileri Olcaytu Han döneminde Moğollar tarafından atanan Bulargu tarafından idare edilmiş ancak bu durum uzun sürmemiştir.

Ermeniler, Moğol idare sistemi içerisinde Gürcü ve Abbasilere elçi olarak gönderilmeleri ve Dvin vadisindeki bir kalenin idare edilmesi haricinde yüksek bir göreve getirilmemişlerdir. Ancak kendilerinden asker ve kılavuz olarak İlhanlıların İslam'ı kabulleri sonrasında bile faydalanılmıştır. Moğollar, Ermenileri iyi bir müttefik olarak görmüşler ve onları kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ermenilerde Moğolların politikalarını yönlendirerek yaşadıkları bölgelerde Türklere ve Müslümanlara karşı güç kazanmak için Moğol idaresinde sıkı bir gayret göstererek hizmet etmişlerdir.

Ermenilerin Moğollarla olan ekonomik ilişkisine baktığımızda ise Kafkasya Ermenileri en çok baskı altında kalıp, ağır vergiler ödemek zorunda kalan kesim olmuştur. Kilikya Ermenileri ise yaşadıkları coğrafyanın kendilerine vermiş olduğu avantaj ve yürüttükleri politika sayesinde Moğolların uygulamış oldukları ağır vergilerden uzak olmuşlar, ancak Moğollar ile Memlükler arasında kalmalarından dolayı sürekli Memlüklerin saldırılarına ve ağır vergilerine maruz kalmışlardır. Moğollar vergilerin yanı sıra Ermenileri savaşlarda kullanmışlar ve ganimetten de pay vermeyip sadece kendi yaptıkları yağmalarla yetindirmişler, ele geçirdikleri Hıristiyanlar için kutsal olan eşyaları ve esirleri de Ermenilere satmaktan çekinmemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aknerli Grigor. (1954). *Moğol Tarihi* (Çev. Hrand Der Andreasyan). İstanbul. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alâeddin Ata Melik Cüveynî. (1998). *Tarihi Cihangüşa* (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başkumandan Simbat. (1946). *Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)* (Çev. Hrand Der Andreasyan). İstanbul. TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış Tercümenin Fotokopisi.
- Bournoutian. G. A. (2011). *Ermeni Tarihi - Ermenilerin Tarihine Kısa Bir Bakış* (Çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı). İstanbul. Aras Yayınları.
- Dashdondog B. (2011). *The Mongols and the Armenians (1220-1235)*. Boston, USA. Brill's Inner Asian Library Publications.
- Ebul'l Kasım b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî. (1992). *Tarih-i Olcaytu* (Çev. Derya ÖRS). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Ersan. M. (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara. TTK Yayınları.
- Gregory Ebû'l Farac (Bar Habraeus). (1950). *Ebû'l Farac Tarihi* (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Cilt. I-II. Ankara. TTK Yayınları.
- Grousset. R. (2011). *Stepler İmparatorluğu: Atilla Cengiz Han. Timur* (Çev. Halil İnalçık). Ankara. TTK Yayınları.
- Johann De Plano Carpini. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247* (Çev. Ergin Ayan). Trabzon. Derya Kitapevi.
- Kamalov, İ. (2013). Yarlık. DİA. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 43. İstanbul, 334-335.
- Kaşkarlı. M. A. (1990). *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*. Ankara. Proses Limited Şirketi Yayınları.
- Müellif Kiragos. (2007). Ermeni Müellifi Kiragos'un Vakayinamesi. (Edt. Hasan Oktay). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul. Selenge Yayınları. ss.17-103.
- Mürselov, Mehmet. (2007). Ermeni Kaynakları Moğollar Hakkında (XIII-XIV. Yüzyıl Yazmalarından Parçalar). (Editör) Hasan Oktay. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul. Selenge Yayınları, ss.191-323.
- Müverrih Vardan. (1934). Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269) (Çev. Hrand Der Andreasyan). *Tarih Semineri Dergisi*. Cilt 1. İstanbul, 2.154-244.
- Reşidüddin Fazlullah. (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* (Çev. İsmail Aka - Mehmet Ersan - Ahmad Hesamipour Khelejani). Ankara. TTK Yayınları.

Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. Cilt. 1. TTK Yayınları. Ankara, 1-147.

Yuvalı, A. (1988). İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri. *F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt. 2. Elazığ. 2, 267-278.